

[Plansza 1]

Amerykanin na Ukrainie. Zdjęcia Juliana Bryana z lat 1930-1958

Pomnik Włodzimierza Wielkiego w Kijowie, 1947

[Plansza 2]

Gdziekolwiek pojechałem, szybko odkrywałem, że jeśli łamiesz się z ludźmi chlebem i dzielisz ich troski i radości, bariery języka, polityki oraz religii wkrótce znikają. Ja lubiłem ich, a oni lubili mnie. Tylko to się liczyło.

Julien Bryan, *Friendship is a Passport*, 1951

Julien Bryan z Kazimierą Kostewicz w Warszawie we wrześniu 1939 roku

Jeden z najbardziej znanych obrazów II wojny światowej to fotografia dziewczynki rozpaczającej nad ciałem zabitej młodej kobiety. W latach 1939-1940 było ono publikowane w prasie na całym świecie, do dziś porusza swoim dramatyzmem. Zrobił je w obleganej przez Niemców Warszawie Amerykanin, filmowiec i fotograf, Julien Bryan. Jako jeden z nielicznych zagranicznych korespondentów był wtedy w stolicy Polski i na własne oczy widział skutki niemieckich nalotów i bombardowań. Jego zdjęcia ludzi, którzy nagle stanęli w obliczu wojny, na stałe zapisały się w historii fotografii. Mimo to jego dorobek zgromadzony podczas czterdziestu lat kariery zawodowej nadal pozostaje niemal nieznany.

W czasie swojej czterdziestoletniej kariery odwiedził z kamerą i aparatem fotograficznym kilkadziesiąt krajów położonych na pięciu kontynentach: w Europie, Azji, Afryce i obu Amerykach. Wielokrotnie był także w Polsce oraz na dzisiejszej Ukrainie. W latach 30. XX wieku zbierał materiały na potrzeby swoich prelekcji mających przybliżyć Amerykanom różne zakątki świata. W 1946 r. sprawdzał, jak UNRRA pomaga obu krajom w odbudowie ze zniszczeń wojennych. W drugiej połowie lat 50. szukał miejsc i ludzi poznanych podczas wcześniejszych wizyt. Na wystawie pokazujemy wybór zdjęć z wizyt Juliana Bryana w obu krajach, które pochodzą z prywatnych zbiorów jego syna Sama Bryana oraz z warszawskiego archiwum Instytut Pamięci Narodowej, gdzie od 2010 r. przechowywana jest Kolekcja Juliana Bryana.

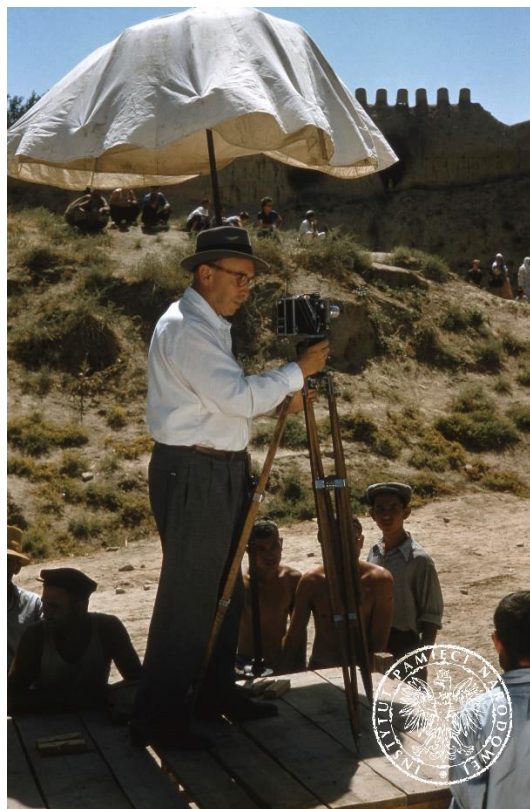
[Plansza 3]

Julien Bryan nad Morzem Czarnym, lata 30. XX w.

W 1917 r. w American Field Service

Taszkient, 1956

W czasie prelekcji, lata 40. XX w.

Julien Bryan urodził się 23 maja 1899 r. w Titusville w Pensylwanii w Stanach Zjednoczonych. Pierwszy aparat fotograficzny dostał, gdy miał dziesięć lat. W 1917 roku, po ukończeniu szkoły średniej, pojechał do Francji, gdzie kierował ambulansem sanitarnym na froncie pod Verdun. Zrobił tam około 400 zdjęć, z których kilkadziesiąt opublikował w dzienniku *Ambulance 464. Encore des Blessés*. Po powrocie z frontu I wojny światowej podjął studia na Uniwersytecie Princeton i w Union Theological Seminary w Nowym Jorku. W 1928 roku został dyrektorem oddziału YMCA (Związek Chrześcijańskiej Młodzieży Męskiej) na Brooklinie. W 1930 roku udał się w pierwszą podróż do Związku Sowieckiego, która zapoczątkowała jego karierę podróżnika i filmowca. W następnych latach łączył pracę przewodnika wycieczek z robieniem filmów i zdjęć, które później prezentował na płatnych prelekcjach, a także w prasie i filmach dokumentalnych.

W 1940 roku Bryan rozpoczął pracę na rzecz rządu amerykańskiego, dla którego zrobił blisko 30 filmów. W 1945 roku dzięki grantowi w wysokości 300 tys. dolarów założył Międzynarodową Fundację Filmową (International Film Foundation – IFF), której celem było *propagowanie lepszego zrozumienia między ludźmi [...], pokazywanie i przybliżanie innych narodów i ludzi Amerykanom i Amerykanów innym [...] przez produkcję i dystrybucję filmów oraz przy użyciu telewizji*. Ten sam cel przyświecał mu, gdy od października 1946 r. do lutego 1947 r. dokumentował w Polsce, na Białorusi i Ukrainie działalność Administracji Narodów Zjednoczonych do spraw Pomocy i Odbudowy - UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration). W następnych latach, aż do śmierci 20 października 1974 r., kierował pracą swojej fundacji. Zrealizował wiele filmów dokumentalnych i edukacyjnych, które weszły do kanonu gatunku.

Portret Stalina na ścianie budynku przy ul. Staczek 2 (obecnie Prospekt Staczek) w Leningradzie, 1935

Wschód zawsze fascynował Zachód. Po rewolucji bolszewickiej 1917 roku ta ciekawość jeszcze wzrosła. Doniesienia o zbrodniach, głodzie i nędzy kłóciły się z propagandową wizją *ojczyzny światowego proletariatu*. Wizyta w Związku Sowieckim mogła wydawać się najlepszym sposobem na poznanie prawdy. W latach trzydziestych, po II wojnie światowej i po chruszczowskiej odwilży próbowano to zrobić kolejne fale zagranicznych gości. Zobaczyli jednak tylko fragment rzeczywistości. Państwo sowieckie ukrywało kompromitujące fakty, takie jak głód na Ukrainie, niewolnicza praca więźniów gułagu i powszechna nędza. Zamiast tego przybyszom pokazywano nowe wcielenia potiomkinowskich wiosek: wzorcowe sierocińce, kołchozy, fabryki, a nawet więzienia.

Fotografowanie podlegało licznym ograniczeniom. Nie wolno było robić zdjęć obiektów uznanych za ważne dla obronności, takich jak dworce kolejowe czy mosty, ani scen pokazujących niewydolność systemu: np. kolejek po chleb czy nędzy. Zawodowi fotografowie nie mogli pracować, jeśli nie podpisali kontraktu z państwową agencją Sojuzfoto. Przed wyjazdem musieli oddać negatywy do wywołania i ocenzurowania.

W latach 1930–1937 Julien Bryan odwiedzał Związek Sowiecki każdego roku, niemal za każdym razem na trasie jego podróży znajdowała się Ukraina. Za pierwszym razem przyjechał jako turysta. W następnych latach łączył zwiedzanie z pracą. Został przewodnikiem wycieczek organizowanych przez amerykańską agencję Open Road, a po zakończeniu turnusu przez kilka tygodni robił zdjęcia i filmy, które po powrocie do Ameryki pokazywał na płatnych prelekcjach.

Na przełomie lat 1946 i 1947 Bryan przyjechał do Białorusi i Ukrainy, żeby dokumentować działalność UNRRA na ich terytorium. Miał nadzieję, że pomoże ona nie tylko w odbudowie zniszczonych latami wojny krajów, ale także zapewni współpracę i przyjaźń między narodami. Zimna wojna przekreśliła jego nadzieje. Dopiero odwilż po śmierci Stalina pozwoliła Bryanowi powrócić do Związku Sowieckiego w latach 1956–1959. W tym czasie odwiedził miejsca znane mu z poprzednich wizyt i rejestrował materiał na potrzeby nowych filmów.

Goście odwiedzający Związek Sowiecki rzadko mieli możliwość zobaczyć coś, co wykaczało poza zestaw turystycznych atrakcji. Na Ukrainie turystom proponowano rejsy po Dnieprze i Morzu Czarnym oraz zwiedzanie Kijowa, Charkowa, Odessy i Krymu, który w 1954 r. stał się częścią Ukraińskiej SRS.

Bryan fotografował przede wszystkim to, co było dostępne w sferze publicznej: życie codzienne, sceny rodzajowe, ruch uliczny. Zwracał jednak uwagę także na takie aspekty sowieckiego życia, jak bieda, braki w zaopatrzeniu, niszczenie religii, wszechobecna propaganda i kult jednostki.

[PLANSZA 5]

Ławra Peczerska, lata 30. XX w.

Nie wiadomo, kiedy Julien Bryan po raz pierwszy odwiedził Ukrainę. Wiadomo, że w 1934 roku był w Kijowie i Charkowie, a rok później znowu w tych dwóch miastach oraz w Jałcie, Sewastopolu i Odessie. W 1936 roku przepłynął Dnieprem do Kijowa i odwiedził Jałtę, Sewastopol oraz Dnieprzańską Elektrownię Wodną.

Wnętrze cerkwi św. Antoniego i św. Teodozjusza w Ławrze Peczerskiej. Na ikonostasie transparent z cytatem z ukraińskiej wersji Międzynarodówki, ówczesnego hymnu Związku Sowieckiego: „Nie oczekujecie ratunku od nikogo: ani od bogów, ani od carów. Proletariusze sami pozbędą się ciężkiego jarzma!” (Не ждiть рятунку не від кого: / Ні від богів, ні від царів! / Позбудеться ярма важкого / Сама сім'я пролетарів).

Komuniści zwalczali religię i propagowali ateizm. Zamknęli lub zburzyli większość świątyń. Duchownych pozbawili praw obywatelskich. Wielu z nich aresztowano lub zamordowano. Propaganda przedstawiała Cerkiew jako zacieklego wroga i symbol zacofania. Tradycyjną moralność miała zastąpić wiara w partię.

Kijów, lata 30. XX w.

[PLANSZA 7]

Sobór Mądrości Bożej, po prawej stronie pomnik Bohdana Chmielnickiego, Kijów, lata 30. XX w.

Sobór Mądrości Bożej, Kijów, lata 30. XX w.

Rok w rok zamykano kolejne kościoły. Skoro pragnąłem kompletnej opowieści o religii, istotne było pokazanie nie tylko kapłanów i nabożeństw w wiejskich cerkwiach, ale także wielkich świątyń w miastach. Nie byłoby na to żadnych szans, gdybym nie działał szybko. Sobór św. Izaaka w Leningradzie był od dawna zamknięty i obecnie mieściło się w nim muzeum antyreligijne. Sobór Chrystusa Zbawiciela w Moskwie został zamknięty, Sobór Wasyla Błogosławionego przekształcono na muzeum. Został tylko jeden, Sobór Sofijski w Kijowie.

(Julien Bryan, *Jak zdobywam zdjęcia*)

[PLANSZA 8]

Rozbiórka dzwonnicy Monasteru św. Michała Archanioła o Złotych Kopułach. Pozostałości konstrukcji monasteru wysadzono latem następnego roku. Część zdjętych ze ścian fresków i mozaik została wywieziona do Rosji. Kijów, 1936

Milicjant kierujący ruchem na placu Milicyjnym (obecnie Michajłowskim), w tle Monaster św. Michała Archanioła o Złotych Kopułach. Kijów, 1936

[PLANSZA 9]

Księgarnia z literaturą dla dzieci, Kijów 1936

Hotel „Continental” na ulicy Karola Marksa (obecnie Horodeckiego). Kijów, lata 30. XX w.

Kwaciarka na placu Michajłowskim w Kijowie na planie filmu Julienu Bryana, 1936

Kijów, okolice placu Michajłowskiego, 1936

[PLANSZA 11]

Plaża nad Dnieprem w pobliżu Kijowa

Widok na Dniepr ze wzgórza św. Włodzimierza. Kijów, lata 30. XX w. W centrum zdjęcia widać Altanę Kokoriewa, a na lewo od niej cerkiew Narodzenia Pańskiego. Kościół został zburzony w 1936 r. i odbudowany w latach 2002-2005. Poniżej znajduje się Plac Pocztowy i zabudowania przystani rzecznej. W tle widoczna wyspa Truchanow z cerkwią św. Elżbiety i budynkiem szkoły dwustopniowej obok niej. W głębi po lewo, most kolejowy Petrowskiego. Pod koniec lat trzydziestych na wyspie mieszkało około 6000 osób.

[PLANSZA 1

Konstantin Kulczicki w roli Tomka Sawyera i nieznana dziewczynka, 1936

Kola Kacowicz (filmowy Huckleberry Finn) z aparatem fotograficznym, 1936 r. Film Tom Sawyer w reżyserii Łazara Frenkiela i Gleba Zatkornickiego zrealizowany został przez Ukrainfilm w 1936 roku, a jego premiera odbyła się 23 kwietnia 1937 r.

Plan filmu Natałka Połtawka w reżyserii Iwana Kawaleridze według sztuki Iwana Kotlarewskiego w studio Ukrainfilmu w Kijowie, 1936

[PLANSZA 13]

Plac Tiewielewa (obecnie Konstytucji) w Charkowie, lata 30. XX w. Pierwszy z lewej dom nr 18

Na drodze do Domu Przemysłu Państwowego. Wybudowany w latach 1925-1928 roku zespół dziewięciu połączonych konstruktywistycznych budynków był pierwszym i największym na świecie modernistycznym kompleksem biurowym administracji państwowej. Charków, 1935

[PLANSZA 14]

Restauracja „Bandarskije worota” w zlikwidowanej cerkwi na Czerwonej Skale w Foros koło Jałty, 1936

[PLANSZA 15]

Degustacja wina w Massandrze na Krymie, 1933

Wytwórnia wina w Massandrze na Krymie, 1933

Strażniczka pilnująca winnicy w okolicy Jałty, lata 30. XX w.

[PLANSZA 16]

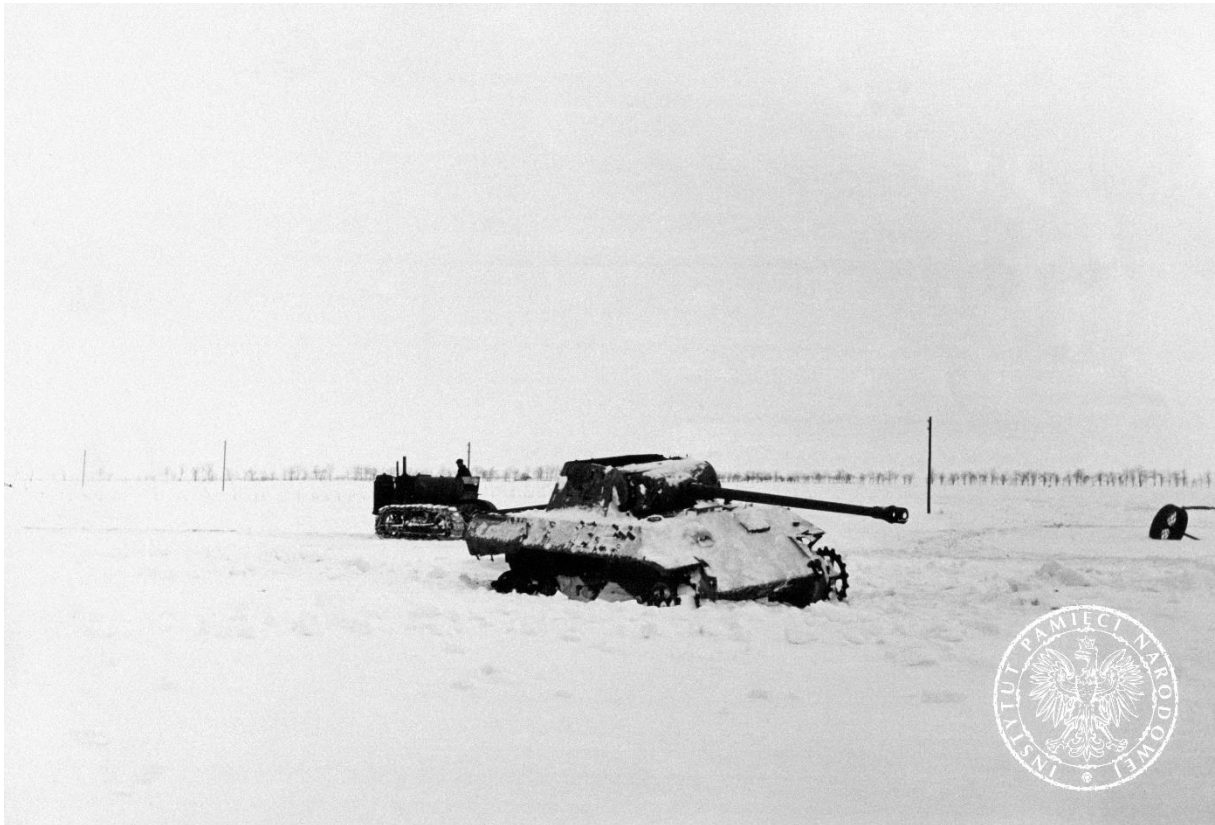

Obóz pionierów „Artek” w Gurzuf na Krymie, 1936

Dla Juliana Bryana los dzieci był szczególnie ważnym tematem. W ZSRS nie zawsze był on szczęśliwy, jednak władze dbały, żeby ukryć zjawiska, takie jak problem *bezprizornych* [bezdomne dzieci], których liczba wzrosła na początku lat trzydziestych w wyniku kolektywizacji i klęski głodu. Szkoła i masowy ruch pionierów były narzędziami indoktrynacji ideologicznej zmierzającej do wychowania jednostki stawiającej interes państwa oraz partii ponad rodziną i innymi więzami społecznymi, czego symbolem w sowieckiej propagandzie stał się Pawlik Morozow, donoszący na własnego ojca.

Bryan mógł fotografować tylko obiekty wybrane przez władze. Do pokazania zagranicznym gościom szczególnie nadawał się obóz pionierów „Artek” na Krymie. Bryan sfotografował go w 1936 roku.

[PLANSZA 17]

Rozbity czołg w rejonie pierwomajskim w obwodzie mikołajewskim na Ukrainie, 1947

Po II wojnie światowej porządek polityczny uległ daleko idącym zmianom. Europa Wschodnia i Centralna dostała się pod wpływ Związku Sowieckiego. Zniszczenia wojenne i wieloletnia okupacja zrujnowały gospodarkę całego kontynentu. Po kilku tygodniach spędzonych w Warszawie 16 listopada 1946 r. Julien Bryan udał się do Mińska na Białorusi, a od 17 grudnia tego roku do 13 lutego 1947 r. przebywał na Ukrainie. Wraz z brytyjskim operatorem Peterem Hopkinsonem dokumentował działalność Administracji Narodów Zjednoczonych do spraw Pomocy i Odbudowy (UNRRA). Fotografie i filmy miały pokazać, że organizacja jest niezbędna, żeby przezwyciężyć trudne warunki panujące w wyniszczonych przez wojnę krajach. Po powrocie do Ameryki Bryan napisał relację ze swojego pobytu w Polsce, Białorusi i Ukrainie zatytułowaną *Rosyjska zima*, której jednak nigdy nie wydał.

Plac Kalinina (od 1977 r. Rewolucji Październikowej, obecnie Niepodległości), Kijów, grudzień 1946
Widok na plac z obecnego Hotelu „Ukraina”. Budynek po prawej, na przeciwległej stronie Chreszczatyku, to dawny gmach Kijowskiego Szlacheckiego Zgromadzenia. Po 1917 r. mieścił się w nim sztab wojskowy oraz różne instytucje i biura. Budynek został zniszczony w 1976 r., a w 1978 r. na jego miejscu postawiono Dom Związków Zawodowych, który spłonął w czasie Euromajdanu i Rewolucji Godności. W 2018 r. w odrestaurowanym gmachu otworzone zostało centrum informacyjne i wystawowe Muzeum Majdanu. Po prawej (słabo widoczne), na rogu Chreszczatyku i ul. Instytuckiej (Alei Bohaterów Niebiańskiej Sotni) znajduje się budynek ówczesnego miejskiego Komitetu Wykonawczego. W tle, dzwonnica Soboru Mądrości Bożej.

[PLANSZA 19]

Died Moroz na Placu Kalinina (od 1977 r. Rewolucji Październikowej, obecnie Niepodległości)
Kijów, grudzień 1946

Sprzedaż ozdób świątecznych na Chreszczatyku; Kijów, grudzień 1946

[Plansza 20]

Centralny Dom Towarowy (po lewej) na rogu Chreszczatyku i ulicy Lenina (Bohdana Chmielnickiego)
Kijów, grudzień 1946

Okno wystawowe Centralnego Domu Towarowego, Kijów, grudzień 1946

[PLANSZA 21]

Większość towarów dostępnych w sklepach spożywczych w pierwszych powojennych latach pochodziła z zagranicznych dostaw UNRRA, Kijów, styczeń 1947

[PLANSZA 22]

Pensjonariusze domu starców
Kijów, styczeń 1947

[PLANSZA 23]

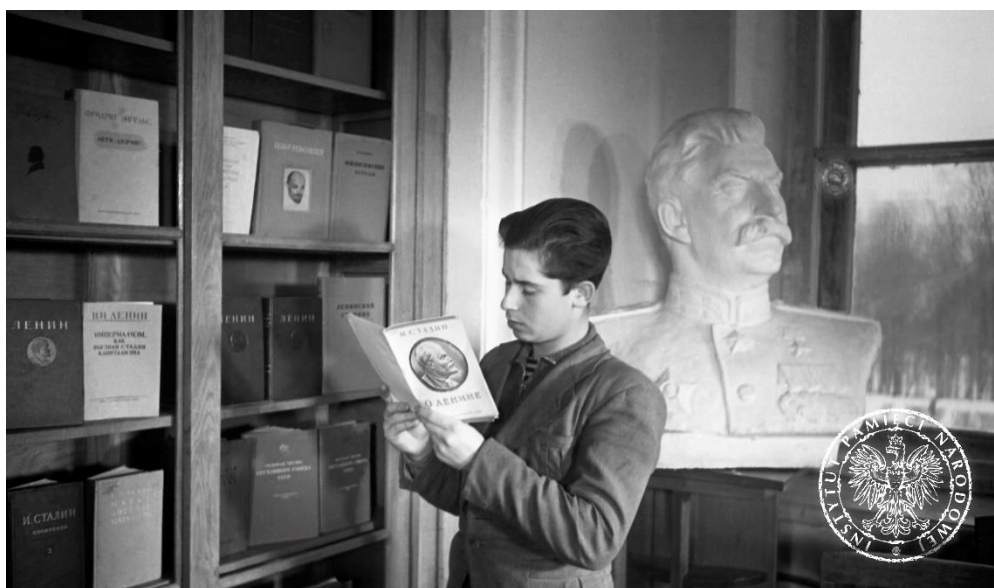

Dopasowywanie protezy, Kijów, styczeń 1947

Według oficjalnych danych na początku 1946 roku na Ukrainie było około pół miliona inwalidów wojennych, w tym 7941 pierwszej grupy, 189 560 drugiej i 264 954 trzeciej. Większość z nich nie otrzymywała od państwa wystarczającej pomocy. Aby ukryć kompromitujący problem, władze sowieckie starały się wymazać ich ze sfery publicznej. W styczniu 1945 r. cenzorzy oddziału „W” NKGB dostali rozkaz, żeby nawet z prywatnej korespondencji usuwać „zdjęcia przedstawiające kalectwo wywołane ciężkimi ranami otrzymanymi na froncie (amputacja kończyn, oszpecenie twarzy, oślepienie itd.)”. Równocześnie gościom z zagranicy, w tym Bryanowi, pokazywano wyidealizowany obraz opieki nad okaleczonymi żołnierzami.

[PLANSZA 24]

Student politechniki pozuje z książką Stalina *O Leninie*. W bibliotece politechniki kijowskiej propagandowa literatura polityczna była bardziej wyeksponowana od książek technicznych. Kijów, 14 stycznia 1947

Student politechniki z amerykańskim magazynem „Amerika”. Kijów, 14 stycznia 1947

W 1944 r. rządy amerykański i sowiecki uzgodniły, że na terenie ZSRS rozpowszechniany będzie amerykański magazyn w języku rosyjskim, natomiast w Stanach Zjednoczonych anglojęzyczny periodyk przygotowany przez Sowietów. Pisma miały dostarczyć Rosjanom i Amerykanom informacji na temat ich ówczesnych sojuszników. Były też oczywiście instrumentem zagranicznej polityki kulturalnej każdego z nich. Pierwszy numer „Ameriki” ukazał się w październiku 1944 r. i odniósł ogromny sukces. Dziesięciotysięczny nakład okazał się niewystarczający. W czerwcu 1947 r. Sowietci zgodzili się na zwiększenie nakładu do 50 tys. egzemplarzy, jednak w miarę pogarszania się stosunków między oboma krajami ograniczyli jego dystrybucję i w lipcu 1952 r. zaprzestano jego wydawania. Publikację wznowiono w lipcu 1956 r. i kontynuowano do 1994 r.

[PLANSZA 25]

Ruiny Cerkwi Zaśnięcia Bogurodzicy Ławry Peczerskiej wysadzonej 3 listopada 1941 r.
Kijów, styczeń 1947

[PLANSZA 26]

Babi Jar - wąwóz obecnie w obrębie Kijowa, w okresie II wojny światowej leżący pomiędzy osadami Łukianówka i Syriec. Miejsce masowych egzekucji ukraińskich Żydów w okresie okupacji Kijowa przez wojska niemieckie. W tym miejscu zamordowano ponad 70 tysięcy ludzi - oprócz Żydów, także Ukraińców, Polaków, Romów i Sinti. Kijów, styczeń 1947

[PLANSZA 27]

Odessa, luty 1947

Kino z reklamą filmu *Молодость нашей страны* („Triumf młodości”). Odessa, luty 1947

W Odessie spotkało nas miłe zaskoczenie, gdyż mogliśmy filmować wszystkie obiekty portowe, w tym wybrzeże i rozładunek statków w dokach. Nakręciliśmy długie ujęcia kolei i wyposażenia kolejowego podczas pracy. Przygotowaliśmy mnóstwo scen ulicznych i ujęcia wszelkich możliwych rosyjskich sklepów.

(Julien Bryan, *Rosyjska zima*)

[PLANSZA 28]

Odessa, luty 1947

Odśnieżanie ulic w Odessie, luty 1947

[PLANSZA 29]

Port w Odessie, wyładunek pomocy z UNRRA, luty 1947

Administracja Narodów Zjednoczonych do spraw Pomocy i Odbudowy powstała w listopadzie 1943 roku, od 1945 roku znajdowała się w strukturach Organizacji Narodów Zjednoczonych. Jej zadaniem było niesienie pomocy na obszarach zniszczonych w trakcie II wojny światowej. Była organizacją międzynarodową, ale ponad 70 procent funduszy dostarczyły Stany Zjednoczone. Związek Sowiecki nie przyjął wsparcia UNRRA. Pomoc o wartości odpowiednio 61 mln dolarów i 189 mln dolarów otrzymały natomiast dwie republiki związkowe, które doznały w czasie wojny największych zniszczeń: Białoruska i Ukraińska. Misja w tych krajach oficjalnie zakończyła się 1 lipca 1947 r., ale dostawy ustały już na początku tego roku, co spowodowane było doniesieniami o nieprawidłowościach w dystrybucji pomocy i narastającym napięciem między ZSRS a krajami Zachodu, które wkrótce przybrało formę „zimnej wojny”. W tym czasie Związek Sowiecki dotknęła klęska głodu spowodowana suszą w 1946 roku i polityką władz. Szacuje się, że z niedożywienia zmarło wówczas ok. 2 mln ludzi. UNRRA dostarczała podstawowe artykuły dla ludności takie jak: leki, żywność i odzież, ale także maszyny, surowce i inwentarz żywy – niezbędne do odbudowy gospodarczej kraju. W 1947 r. została zastąpiona przez Międzynarodową Organizację Uchodźców.

[PLANSZA 30]

Kamienno-Mostowska Stacja Maszynowo-Traktorowa w rejonie pierwomajskim w obwodzie mikołajewskim na Ukrainie, 1947

[PLANSZA 31]

Kozarowicze, 1947

Przyjęcie na cześć pracowników UNRRA w Kozarowiczach w rejonie wyszogrodzkim w obwodzie kijowskim na Ukrainie, 1947

[PLANSZA 32]

Nabożeństwo w cerkwi we wsi Kozarowicze w rejonie wyszogrodzkim w obwodzie kijowskim, 7 stycznia 1947

[PLANSZA 33]

Charków, 1958

Pomnik bojowników rewolucji październikowej (obecnie Bohaterów poległych za niezależność i wolność Ukrainy), w głębi Sobór Zwiastowania, Charków, 1958

[PLANSZA 34]

Centralny Dom Towarowy. Charków, 1958

Ulica Uniwersytecka, Charków, 1958

[PLANSZA 35]

Jałta, 1958

Obóz sportowy w Jałcie, 1958

[PLANSZA 36]

Jałta, 1958

Wystawa przygotowana przez Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu we współpracy z Ambasadą Rzeczypospolitej Polskiej w Kijowie przy wsparciu Kijowskiej Miejskiej Administracji Państwowej.

Kuratorzy:

Monika Kapa-Cichocka, Tomasz Stempowski

Recenzenci:

prof. Jurij Szapował, Adam Hlebowicz

Konsultanci w Kijowie:

Wiktor Kyrkewicz, Andrij Prybjega

Projekt graficzny, skład i przygotowanie zdjęć:

Bloor studio graficzne

Tłumaczenie na ukraiński:

Iwan Kozłowski

Tłumaczenie na angielski:

Lingua Lab s.c.: Agata Koplińska, Joseph Marsh

Druk:

Univest Advertising Production